

Atatürk ve Laiklik

Akli düşünce ile dini düşüncenin ayrılması, devletin, ülkedeki mevcut dinlere karşı tarafsızlığı, tüm vatandaşların dini inançlarına saygı göstererek herhangi bir din ve mezhebin iç düzenine, ibadet, ahkâm ve erkânına müdahale etmemesi, dinin etkilerinin ulusal bilinç içinde eritilmesi olarak tanımlanan laiklik, ruhani olmayan kimse, düşünce, kurum anlamındaki Latince “laicus” kelimesinden türetilmiş ve Batı dillerindeki “laïque” şeklinden Türkçeye girmiştir. Eski çağlarda bu söz, “rahipler sınıfı”na mensup olmayan anlamında kullanılmıştır. Hıristiyan âleminde de kilise adamlarına “clerici”, bunların dışında kalan inananlar topluluğuna ise “laici” denilmekteydi. Zamanla kelime bir felsefi yaklaşımı veya devletle din arasındaki ilişkileri anlatmak için kullanılmaya başlanmıştır. Fransızcada “laïcisme”, İngilizcede “secularism” sözcükleriyle karşılanan kavram batı düşüncesinde kilise ile devlet arası ikilik, karşıtlık ya da ayrılık sorunlarıyla ilgili olarak kullanılmıştır.

İnsanların toplum halinde yaşamaya başlamalarıyla birlikte yöneten-yönetilen ilişkilerinde iktidar olgusunun ortaya çıkması ve bu olgunun devlet düzenine dönüşerek devletin egemenliğinin kaynağının sorgulanmaya başlanması, laikliğin tarihsel sürecinde en önemli aşamayı oluşturmuştur.

İnsanlık tarihine bakıldığında toplumları yönetenler başlangıçta yönetilenlerin itaatini zorlama yöntemlerle sağlamışlarsa da sürekli ve kalıcı olamayan bu uygulama yerini inanca ve iknaya dayanmaya bırakmıştır. Ortaçağ'da feodal bir sosyo-ekonomik yapının hüküm sürdüğü toplumlarda iktidarın kaynağı Tanrı'ya dayanmış, dinin siyaset üzerindeki mutlak üstünlüğü Avrupa'da feodal-aristokratik toplum ve siyaset yapılarına karşı çıkan, iktidarı paylaşmak isteyen, ilahi egemenlik anlayışına dayalı mutlak monarşilere baş kaldıran kentsoylu sınıfının ortaya çıkışına kadar sürmüştür. Elde ettiği ekonomik gücü siyasal güçle de desteklemek isteyen bu sınıf, akıl ve bilimi göz ardı eden Orta Çağ skolastik düşüncesinden uzaklaşarak dünyayı yeniden yorumlama çabasına girmiş, dinin siyasetin emrine girmesini veya toplumsal ve siyasal alanda farklı bir biçimde yeniden şekillenmesini savunarak yeni bir yönetim anlayışının felsefesini oluşturmaya çalışmıştı.

Kentsoylu topluma göre egemenlik Tanrı'nın değil halkın, meşru bir siyasi iktidarın kaynağı da halkın iradesidir. Egemenliğin kaynağı ve kullanılışı dünyevileştirilmeli, toplumsal kurum ve ilişkiler dinî temellerinden uzaklaştırılarak laikleştirilmelidir. İnsanlar için toplu yaşamın nedeni Tanrı'nın bu şekilde yaratmış olması değil, bir arada yaşamada çıkarlarının olmasıydı. İnsanlar bu nedenle kendi aralarında yazılı olmayan zımni bir sözleşme yaparak bireysel iradelerini genel iradeye katmışlardır. Yasalar, bu iradenin yansıması olmuş, bu irade toplum düzeninde Tanrı'nın yerini almıştır. Bu laiklik anlayışındaki ülkelerde hukuk düzenleri örgün dini tanımış, laikliğe toplumsal, bilimsel, siyasal ve tarihi zorlamalarla erişildiği için din ve vicdan özgürlüğü ile dinin örgünleşmesine izin verilmişti.

Batı toplumlarındaki Tanrısal kaynaklı iktidarlar Rönesans, Reform ve Aydınlanma süreciyle yerlerini hızla yönetme yetkisini halktan alan yönetim anlayışına, toplum iradesine dayanan iktidarlara terk ederlerken Osmanlı Devleti ve diğer Doğu toplumlarında düşüncenin inançtan bağımsızlaşmaması, bireyin, otoriter ve teokratik devletten kendine özgü bir dindışı eylem ve düşünce alanı yaratamaması nedeniyle meşruiyetini toplum iradesinden alan yönetim anlayışlarına geçiş sağlanamamıştı. Toplumun bireyleri eşit haklara sahip yurttaşlar değil, kendilerine lütfedilen haklar ve sorumluluklarla eşitsiz olarak sıralanmış kullardan oluşuyordu. Her bireyin statüsü, ait olduğu dinsel kümenin veya milletin statüsü tarafından belirleniyordu.

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra dinin toplumsal hayattaki etkisi artmış, bu durum halifeliğin Osmanlılara

geçmesiyle beraber iyice pekiştirilmiştir. Batı medeniyetinin gelişmesi karşısında Osmanlı Devleti'nin iç yapısının değişime uyum gösterememesinde dini taassup uygulamaları bir ölçüde etkili olmuştur. 18. yüzyılda devletin Batı karşısında geri kaldığının kabul edilmesi üzerine yenileşme hareketleri doğrultusunda Tanzimat Fermanı ile birlikte Batı'dan alınan yeni bir hukuk ve mahkeme sistemi gelişmeye başlamış, buna bağlı olarak şeriat hukukunun yetki alanı büyük ölçüde daraltılmıştır. Tanzimat döneminde modern anlamda standart bir hukuki uygulama getiren ve laikliğe doğru önemli bir adım kabul edilebilecek gelişme, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nin çıkarılmasıdır. Bu kanunla mülkiyet ve miras konusunda önemli sayılabilecek hükümler getirilmiştir. 1876 Anayasası ise bir İslam ülkesinde ilk defa laik devlet düzeninin temellerini hazırlayan bir gelişme niteliğindedir. Bunların yanı sıra örfi hukuka ağırlık verilmesi, II. Mahmut döneminde şeyhülislamın devlet protokolünden çıkarılarak vakıf gelirlerinin kaldırılması ve maaşlı memur statüsüne alınması, meşrutiyet anayasaları ve padişahın yetkilerini sınırlayan bazı yasal düzenlemeler dahi egemenliğin kaynağının tanrısal olduğu gerçeğini değiştirememiştir.

Türk modernleşme tarihinde laiklikten söz edilmeye başlanması, İkinci Meşrutiyet döneminde milliyetçilik ve Batıcılık fikirlerinin gelişmesiyle aynı döneme rastlamaktaydı. Bu dönemin laiklik anlayışı, içinde bazı çelişkileri barındırmaktaydı. Tanzimat ve Meşrutiyet devri fikir adamları, hakimiyetin kaynağının halk ve millet olduğunu kabul etmek için hükümdarın ilahi kudret ve hukukunun tanınması gerektiğini söyleyerek, iki zıddı birleştirmeye çalışmışlardır. Kimi aydınlar istibdat idaresi ile mücadele ettikleri halde dinin şahsi istibdada müsait olmadığını, dinî esasların meşrutiyet veya demokrasiyle tezat oluşturmadığını, hükümdarın da şeriata tabi olduğunu iddia ederek, şeriat esaslarını bir nevi halk ve hükümdarın haklarını tayin ve tahdit eden bir Kanun-ı Esasi gibi görmek istemişlerdir. İkinci Meşrutiyet dönemi laiklik yönünden bir geçiş dönemi niteliği taşımaktaydı. Bu dönemde 1913'de çıkarılan Kiliseler Kanunu, 1915'de kabul edilen Hukuk-u Aile Kararnamesi ve diğer bazı kanun, kararname ve uygulamalar düalist yapıyı güçlendirmişti.

Türk toplumunu siyasal, ekonomik, toplumsal yapısıyla ve bireylerinin yaşam biçimini ve dünya görüşünü kökten değiştirmeyi, çağdaşlaştırmayı amaç edinen bir aydınlanma hareketi Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Atatürk'e göre zaman içinde çeşitli uygarlıklardan etkilenecek meydana gelen çağdaş uygarlığın temelinde özgür düşünce, bilimde deney ve eleştiri, insan kişiliğinin değer kazanması bulunuyordu. Batı'da teknik, doğa bilimleri ve toplumsal bilimler gelişmiş, oysa Doğu, kadere dayanan bir inanç düzenine bağlı kalmış, inanç düşünceden önce gelmiştir. Bu nedenle, Türk toplumunun çağdaş uygarlık yönünde ilerleyebilmesi için akla ve bilime dayalı rasyonel kural ve kurumların yerleştirilmesi gerekiyordu. Bu da akli, düşünce, vicdan ve bilim özgürlüğünü esas alan bir eğitim sistemiyle yapılabilirdi. Devlet ve toplum hayatında hurafelere dayanan her türlü etkiye son vermek zorunlu idi.

Atatürk, millet ve devlet işlerinin, hukukun, eğitimin, akla, çağdaş bilime çağın ihtiyaçlarına göre yürütülmesi ve düzenlenmesi, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma hedefine hızla ulaşılabilmesi için, devlet yönetiminin dar, bağınaz ve çoğunlukla hurafelerle yozlaşmış dini yorumlara bağlı olmamasını sağlayan laiklik ilkesini benimsemiştir.

Bu bağlamda, Amasya Genelgesi'nde, Erzurum Kongresi'nde, 1921 ve 1924 Anayasalarında laikliğin temelini oluşturan millî irade ve millî egemenlik kavramlarına vurgu yapılmış, özellikle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu vurgulanarak yeni rejimde padişahlığın olmayacağı ifade edilmiştir. 29 Nisan 1920'de çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile dinin siyasi amaçlarla kullanılması engellenmiş, 1926 yılında kabul edilen Ceza Yasası'yla da bu suçlar için cezalar getirilmiştir. 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış, 3 Mart 1924 tarihinde Tanrısal

egemenliğe dayalı yönetim şekline ait bir kurum olarak ulusal bütünlüğü tehdit eden, teokratik devletin temsilcisi halifelüğün yanı sıra, Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış, Tevhid-i Tedrisat Yasası çıkarılmıştır. 30 Kasım 1925 tarihinde tekke ve zaviyeler kapatılmış, 1926 yılında Türk Medeni Kanunu kabul edilmiş, 10 Nisan 1928 tarihinde 1924 Anayasası'nda bulunan "Türkiye Devleti'nin dini, İslam dinidir" hükmü kaldırılmış, yemin şekli değiştirilmiş, 1930 ve 1934 yıllarında kadın haklarıyla ilgili yasal düzenlemeler yapılmış, 5 Şubat 1937 tarihinde de anayasanın 1. maddesine Türk devletinin laik olduğuna ilişkin cümle eklenmiştir. Böylece hukuki ve yasal düzenlemelerle dinin toplumsal hayattaki yeri sınırlandırılarak sadece iman ve ibadetlerle ilgili hale getirilmesi sağlanmıştır.

Laiklik, Türk toplumuna kapalı, Ortaçağ tipi, askerî ve zirai bir toplum olmaktan, açık, sivil, sınaî, demokratik ve modern bir toplum olmaya; ümmet olmaktan, millet, millî devlet olmaya, Doğulu toplumlara atfedilen geri kalmışlıktan çağdaşlığa Batılı bir toplum olmaya, sömürge ülkesinden, ileri ve tam bağımsız bir ülke yapmaya yönelik kültür ve uygarlık değişimidir.

Atatürk'ün Türk toplumu için öngördüğü laiklik, sadece dinin siyaset dışı tutulmasından veya din işleri ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasından ibaret değildir. Atatürkçü düşünceye göre, düşünce, bilim, sanat ve gündelik yaşam laik bir anlayışla özgürleşmelidir. Atatürk'ün öngördüğü laiklik bu özgür yapıyı, kısaca aklın özgürlüğünü amaçlamaktadır.

Atatürk *"Din, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyoruz; kaste ve fiile dayanan taassupkar hareketlerden sakınıyoruz. Gericilere asla fırsat vermeyeceğiz."* demektedir. Atatürk'e göre din önemlidir ve gereklidir. *"Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır."*

Nitekim CHP'nin 14 Mayıs 1931'deki programında laiklik tarifi de şu şekildedir: *"Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul eder. Din telakkisi vicdani olduğundan Fırka, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür."*

Atatürk'ün laiklik anlayışı dinsizliği değil, asırlarca toplumun gelişmesinin önünde engel oluşturan dinle ilgisi olmadığı halde din adına fetvalar vererek her türlü yeniliğe direnen din adamları ve ulemanın nüfuzunu kırmayı, devlet işlerinden uzak durmalarını sağlamayı amaçlamıştır. İslam dininin, cahil otoritelerin elinde politika malzemesi olarak kullanılmasını önlemeyi esas almıştır. Çünkü Kur'an ve hadislerde olmayan gerçek dışı hükümlerle her türlü icraata müdahale edilmiş, böylece insanlık ve ülke yararına olabilecek pek çok girişim baltalanmıştır. Laiklikle, ilahi iradeye dayandığı iddia edilen egemenlik, yerini millet iradesine bırakmıştır.

Türkiye'de yaygın dinler devlet tarafından tanınmış ancak bunların örgünleşmesine izin verilmemiştir. Din ve vicdan hürriyeti tanınmış, din hizmetleri, dini eğitim ve öğretim kamu hizmeti olarak devlet eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Türkiye'deki laiklik uygulamasında tüm kurum ve kuruluşlarıyla örgün din kaldırılmış, dinin siyasete karıştırılması yasaklanmıştır. Bu da Türkiye'nin özel konumundan, Türk toplumunun laiklikle, Avrupa toplumlarının yaşadığı sekülerizm sürecine benzer aşamalardan geçmeden tanışmasından kaynaklanmıştır.

Laik yönetim anlayışıyla düşünce ve inanç alanları, siyaset ve ibadet olguları birbirinden ayrılarak, birinin diğeri

üzerinde egemenlik kurması önlenmiş, kanun önünde farklı dinlere mensup olanların eşitliğinin yanı sıra aynı dine mensup olanlar arasında mezhep eşitliği de sağlanmıştır. İnsanlık tarihinde din ve mezhep savaşları yüzünden milyonlarca insanın katledildiği dikkate alındığında laikliğin toplumsal barışın, bütünlüğün ve güvenliğinin sağlanmasındaki önemi ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetin en önemli niteliği olan laiklik, Türk inkılâbının en temel prensibidir. Laiklik, demokratik ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma hedefinin teminatıdır.

Yasemin DOĞANER-Mehmet TEMEL

KAYNAKÇA

AKGÜN, Seçil Karal, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik, 1924-1928**, Ankara, 1987.

ATEŞ Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, 2002.

AYBARS, Ergün, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, İzmir, 2008.

BAŞGİL, Ali Fuad, **Din ve Laiklik**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2016.

BAŞGÖZ, İlhan, "Türkiye'de Laikliğin Tarihsel ve Sosyal Kökenleri", **Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi 10-12 Aralık 1998**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s. 61-67.

BELEN, Fahri, **Tarih Işığında Devrimlerimiz**, Mentesh Kitabevi, İstanbul, 1970.

BERKES, Niyazi, **Teokrasi ve Laiklik**, Adam Yay., İstanbul, 1984.

_____, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Y.K.Y. Yay., İstanbul, 2004.

ERGİL, Doğu, "Laiklik Üzerine Düşünceler" "Türkiye Örneği", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 3, (1989), s.1-47.

_____, **Laiklik**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1990.

EROĞLU, Hamza, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul, 1982.

FEYZİOĞLU, Turhan, "Türk İnkılâbının Temel Taşı Laiklik", **Atatürk Yolu**, ATAM Yay., Ankara, 1987.

GİRİTLİ, İsmet, **Atatürkçülük İdeolojisi**, Ankara, 1988.

GÜRSOY, Kenan, "Laiklik", **DİA**, Cilt: 27, (2003), s.60-62.

HAFIZOĞULLARI, Zeki, "Laiklik", **Erdem**, C 7, S 20, (1991), s.349-373.

_____, "Türk Hukuk Devrimi ve Laiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:4, Sayı:12, (1988 Temmuz), s.665-669.

İLHAN; Suat, "Türk Çağdaşlaşması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C VII, Kasım 1990, Sayı:19, s.7-20.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1971.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine", **Prof. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan**, İ.Ü. Siyasal Bil. Fak. Yay., İstanbul,1982, s.495-509.

OZANKAYA, Özer, **Atatürk ve Laiklik**, Ankara, 1981.

Recep Peker'in CHP Programının İzahı Konferansı, Ankara, 1931.

TEMEL, Mehmet, **Atatürk Dönemi Din Hizmetleri**, Ankara, 2010.

TBMM Zabıt Cerideleri, Devre II, C 7, ss.21-69.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-ve-laiklik/?pdf=3790> adresinden erişilmiştir